

Wstęp

Międzynarodowa komunikacja prawnicza stanowi interdyscyplinarny obszar badań, wymagający współpracy wielu dyscyplin naukowych, w tym co najmniej przedstawicieli prawa i lingwistyki. Obejmuje ona różnorodne problemy badawcze: odnosi się zarówno do zagadnień spójności terminologicznej prawa, powzięcia o nim szeroko rozumianych wiadomości, tłumaczeń aktów prawnych, harmonizacji prawa, podejmowanej w różnych kontekstach komunikacji pomiędzy prawnikami-praktykami, ich kontaktów z klientami-laikami, a także wpływu nowych technologii informacyjnych oraz mediów na wykonywanie zawodów prawniczych. Inspirując się rozróżnieniem dokonany przez B. Wróblewskiego (1948) na język prawny (język przepisów prawnych) i język prawniczy (język, którym posługują się prawnicy, mając do czynienia z prawem), można wyprowadzić równoległy do niego, nieostry jednak podział na komunikowanie prawa i komunikowanie prawnicze. Komunikowaniem prawa można nazwać cały proces uzyskiwania orientacji w prawie, zarówno w wyniku poznawania źródeł prawa, jak i na podstawie doświadczenia i znajomości norm pozaprawnych, takich jak moralność lub zwyczaj. Komunikowanie prawnicze wiąże się z dwiema sferami kontaktów międzyludzkich. Z jednej strony można mówić o specyfice profesjonalnej komunikacji między prawnikami (zarówno praktykami, jak i teoretykami), a z drugiej strony o ich interakcjach: z klientami-laikami, osobami pełniącymi odpowiednie role w postępowaniach sądowych lub administracyjnych, a także z anonimowym odbiorcą porad prawnych w mediach lub środowisku *online*. Wspólną cechą rozumianych w ten sposób rodzajów komunikowania prawniczego jest stosowanie specjalistycznego języka prawniczego oraz relewancja prawna komunikatów. Międzynarodowy charakter komunikacji prawniczej odnosi się do faktu, że pozostaje ona w sferze zainteresowania i odpowiada na potrzeby wspólnoty międzynarodowej, rozumianej jako całokształt reguł,

procedur i mechanizmów zaprojektowanych do ochrony kolektywnych interesów ludzkości, opartych na postrzeganiu wspólnych wartości¹.

Międzynarodowa komunikacja prawnicza koncentruje się zatem na międzynarodowych, ponadnarodowych i transnarodowych reżimach prawnych w powiązaniu z językowymi elementami obiektywnej rzeczywistości prawnej i prawniczej, takimi jak fakty, zdarzenia, zjawiska, procesy; działania i zachowania fizyczne, psychiczne lub emocjonalne; wytwory ludzkie, zarówno fizyczne, jak i duchowe; stany ludzkie, myśli i uczucia, wyobrażenia, konstrukcje myślowe oraz stwierdzenia językowe wyrażające te myśli, wyobrażenia lub konstrukcje myślowe, które odnoszą się do sformułowania, wyrażenia i zrekonstruowania informacji prawnych przenoszonych przez reżimy prawne i ich aktorów.

Obecne prawo w wyniku jego fragmentaryzacji i „utransnarodowienia” stało się niezwykle abstrakcyjne i zdepersonalizowane. Dotyczy to również większości procesów zapewniania i uzyskiwania orientacji w jego treści. Szczególną cechą prawa, odróżniającą je od innych rodzajów norm społecznych, są sformalizowane procedury jego stanowienia w ramach uprawnionych instytucji oraz powszechnie akceptowany wymóg publikowania aktów prawnych, charakterystyczny tylko dla norm prawnych i niemający odpowiednika w procesie tworzenia innych norm społecznych. Inną jego cechą jest uznanie fikcji powszechnej znajomości prawa (*ignorantia iuris nocet*) i przeniesienie ciężaru odpowiedzialności za efekt komunikacyjny na jego adresatów. Z tego powodu kwestia skuteczności prawa jest ściśle związana z efektywnością jego komunikowania. Prawo zaś, zwłaszcza postrzegane jako wiedza uporządkowana, jest powszechnie uważane za klucz do bezpieczeństwa, postępu i dobrobytu ludzi. Można zatem rozsądnie oczekiwać, że międzynarodowa wspólnota prawa, poprzez systematyczne rozważania, wypracowała stabilny aparat skutecznej międzynarodowej komunikacji prawniczej. Tak się jednak nie stało. W obszernej literaturze naukowej analizowano relacje między prawem a językiem, jednak skupiano się głównie na teorii prawa i tłumaczeniu prawniczym, nie przedstawiając holistycznych wniosków. Lingwistyczne badania prawa sprowadzały się do tej pory do analizy dyskursu prawniczego w odniesieniu do norm praw-

¹ C. Tomuschat, *International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of the New Century*, Recueil des cours 1999, Nr 281, s. 88: *an ensemble of rules, procedures and mechanisms designed to protect collective interests of humankind, based on a perception of commonly shared values*.

nych wyrażonych językowo. Debata na ten temat wydaje się partykularna, co uzasadnia podjęcie przedmiotowych badań.

Niestety ani paradygmaty nauk prawnych, ani paradygmaty językoznawstwa nie są właściwym odniesieniem dla badań w obszarze międzynarodowej komunikacji prawniczej. Ten obszar badań opiera się bowiem problematyzacji w ramach określonych przez te paradygmaty. Wprawdzie zarówno językoznawstwo, jak i prawo postulują otwarcie się na inne dziedziny i dyscypliny w ramach tzw. otwartego językoznawstwa oraz tzw. integracji zewnętrznej nauk prawnych, jednak „normalna nauka” uprawiana w ramach aktualnie obowiązujących paradygmatów w prawie i językoznawstwie nie jest w stanie odpowiedzieć na zaistniałe problemy i wątpliwości. Kryzys ten utrzymuje się i nabiera znaczenia od dziesięcioleci, a wyznaczają go: relatywizacja procesu powstawania nowoczesnego prawa międzynarodowego, transnarodowego i ponadnarodowego, charakteryzująca się dochodzeniem do głosu państw rozwijających się, formowaniem organizacji międzynarodowych posiadających podmiotowość międzynarodową, a następnie wzrostem znaczenia prawnomiędzynarodowego organizacji pozarządowych i jednostek; badania w obszarze teorii prawa, w szczególności dotyczące przepływu informacji o normach prawnych; badania w obszarze lingwistyki, w szczególności dotyczące jej statusu ontologicznego, przedmiotu badań i znaczenia dla szeroko pojętej nauki; rozwój pragmatyki prawniczej, w szczególności w krajach systemu *common law*, a także coraz większe zainteresowanie kazuistyką prawniczą w europejskiej edukacji prawniczej; rosnąca fragmentacja i depersonalizacja prawa, przy jednoczesnym stosowaniu fikcji prawnej o powszechnej znajomości prawa. Przezwyciężenie tego kryzysu może się dokonać jedynie poprzez przyjęcie nowego paradygmatu międzynarodowej komunikacji prawniczej, który usunie istniejące anomalie. Nowy paradygmat powinien objąć zarówno „zmianę sposobu widzenia świata” (czyli w przedmiotowym przypadku obszaru międzynarodowej komunikacji prawniczej, położonego na styku lingwistyki i prawa, postrzeganego jako obszar badawczy właściwy dla integracji zewnętrznej nauk prawnych z językoznawstwem lub dla językoznawstwa otwartego na prawo), jak i zmianę przyjętych ontologii oraz zmianę sposobu prowadzenia argumentacji i stawiania pytań badawczych.

Dla potrzeb niniejszej rozprawy przyjęto hipotezę, że międzynarodowa komunikacja prawnicza dokonuje się poprzez wyrażenia językowe, będące eksponentami wiedzy o prawie, w ustrukturyzowanym polu, gdzie zachodzą pro-

cesy sytuowania się względem innych podmiotów, sprawowania władzy i wykonywania uprawnień. Ponadto przyjęto następujące założenia:

1. Nie istnieją dobre sposoby i złe sposoby komunikowania prawa. Każdy podmiot prawa zależnie od swego rodzaju i roli wybiera stosowne formy kodów. Aby skutecznie obserwować międzynarodową komunikację prawniczą, należy zrezygnować z wszelkiego sądu wartościującego odnośnie do jej treści oraz kształtu, jaki ona przybiera.
2. Systemy logiczne, dające podstawę strategiom aktorów, różnią się względem siebie, ponieważ opierają się na racjonalnościach ograniczonych, które nigdy nie rozpatrują pola jako całości.
3. Każde działanie komunikacyjne można analizować, odwołując się do: statusu prawnego aktorów; stawek związanych z ich statusem; celów, do jakich dążą; interesów, które realizują; oraz strategii, jakie wdrażają w ramach pola, na którym operują.

Wychodząc z założenia przyjętego przez *T. Kuhna* o antykumulatywnym charakterze nauki oraz opierając się na jego koncepcji paradygmatów, rozwinętej przez *G. Burrella* i *G. Morgana*, niniejsza monografia obiera za cel badawczy ustalenie paradygmatu międzynarodowej komunikacji prawniczej. Cel ten ukierunkowano na zagadnienia szczegółowe, odnoszące się do obiektów, które ze względu na swoje właściwości są przedmiotem badań międzynarodowej komunikacji prawniczej i do znaczenia badań w jej obszarze. Ich rekonstrukcja i opis wymagają zastosowania różnych perspektyw, koncentrujących się na tworzeniu, recepcji oraz stosowaniu prawa.

Dla realizacji przyjętego celu i zadań szczegółowych zastosowano metodę paradygmatyczną. Obiera ona za początek badań przykładowe zjawiska paradygmatyczne, traktowane jako modele i wzorce. Na podstawie ich opisu formułuje teorie i koncepcje dalszych praktyk naukowych. Oznacza to, że znaczenia oraz teorie naukowe powstają na podstawie opisu zjawisk paradygmatycznych. W tym sensie metoda ta znajduje się w opozycji do innych metod, zgodnie z którymi istnieją reguły i zasady, które można określać poprzez dedukcję lub indukcję. W przypadku metody paradygmatycznej to wzorce i modele odpowiedzialne są za rekonstruowanie praktyk i schematów myślowych. Dokonując analizy badawczej paradygmatu, należy więc rozpocząć badania od wzorców i modeli, natomiast dopiero na podstawie tych analiz można wyinterpretować ogólne reguły i teorie, które swoje podstawy mają w owych wzorcach i modelach. Badając wzorce i modele, badacz nie powinien leżącym u ich podstaw definicjom i regułom przypisywać określonych zakresów ich stoso-

walności. Powinien natomiast badać i przedstawiać użycia faktyczne owych definicji i reguł, a więc użycia w rozumieniu paradygmatycznym.

Monografia obejmuje badania faktów prawnych, z których każdy znajduje podstawy naukowe w pewnej teorii. Z jednej strony odpowiada na pytania o stany rzeczy, o których przypuszcza się, że istnieją współcześnie, istniały w przeszłości lub będą istnieć w przyszłości. Z drugiej strony odpowiada na pytania o każdy stan rzeczy, jaki on jest lub dlaczego jest on właśnie taki, a nie inny. Takie podejście wymaga prowadzenia badań częściowych metodami mieszanymi: empirycznymi i teoretycznymi.

W teoretycznych badaniach prawnych, służących obserwacji międzynarodowych i transnarodowych reżimów prawnych wykorzystywane są tradycyjne metody stosowane w naukach prawnych. Główną z nich jest metoda formalno-dogmatyczna polegająca na analizie aktów prawnych, a także meta-творów semiotycznych, takich jak orzeczenia sądowe, praktyka dyplomatyczna i inne działania państw i organizacji międzynarodowych w obszarze badań służących realizacji szczegółowych celów. Wykorzystano także metodę historyczno-porównawczą, która umożliwia formułowanie wniosków weryfikujących hipotezy o ewolucji prawa i jego spójności.

Celem empirycznych badań prawnych jest uzyskanie wiedzy poprzez obserwację i analizę skutków dla prawa². Polegają one na systematycznym i obiektywnym gromadzeniu i klasyfikowaniu obserwacji wydarzeń społecznych, a także okoliczności lub procesów istotnych dla funkcjonowania lub rozumienia prawa w społeczeństwie³. Koncentrują się na behawioralnych skutkach instrumentów prawnych i postrzegają prawo w jego kontekście społecznym lub jako odzwierciedlenie tego kontekstu. Mają także dostarczać realistycznego spojrzenia na to, czym jest prawo, czym się zajmuje i jak można je ulepszyć, zamiast przedstawiać prawo jako posiadające jednolity, spójny sposób rozumienia, odrębny punkt widzenia lub określony styl interpretacji lub rozumowania⁴. Empiryczne badania prawne pomagają zrozumieć, czym jest prawo, a czym ono nie jest, dla jego odbiorców, a także powinny wyjaśniać, od czego dokładnie zależy jego zrozumiałość i jak można je poprawić.

Badania lingwistyczne w ramach międzynarodowej komunikacji prawniczej mają charakter empiryczny i obejmują krytyczną analizę dyskursu, która

² C.E. Schneider, L.E. Teitelbaum, *Life's Golden Tree: Empirical Scholarship and American Law*, Utah Law Review 2006, Nr 1, s. 53.

³ W.H. van Boom, P. Desmet, P. Mascini, *Empirical Legal Research in Action: Reflections on Methods and their Applications*, Cheltenham 2018, s. 7.

⁴ M. Del Mar, *Legal Theory and the Social Sciences*, London 2017, s. 180.

dotyczy tego, jakie są prawne konsekwencje wyrażen językowych w ich kontekście. Wyniki badań lingwistycznych dostarczą wniosków umożliwiających poznanie teoretyczne z obszaru lingwistyki, czyli wyjaśnienie stwierdzonych właściwości poszczególnych obiektów poznania i związków między tymi właściwościami.

Monografia koncentruje się na zagadnieniu, czym jest międzynarodowa komunikacja prawnicza oraz jaki jest jej paradygmat i znaczenie. Z subiektywnego punktu widzenia, a więc z punktu widzenia badaczy prawa i językoznawstwa, cel międzynarodowej komunikacji prawniczej ogranicza się do rozróżniania i zdobywania wiedzy o danym reżimie prawnym oraz ustalania kanałów i technik efektywnej komunikacji. Ze społecznego punktu widzenia cel międzynarodowej komunikacji prawniczej ogranicza się do rozwoju wiedzy odnoszącej się do zrozumiałości prawa i przyczyniania się do jego spójności.

Celem niniejszej monografii nie jest wypracowanie filozoficznego gruntu do refleksji nad społecznym modelem komunikacji. Nie jest też ona głosem w dyskusji nad genezą pojęcia komunikacji. Granice przedmiotowych badań wyznaczają prawo i lingwistyka. Przeprowadzone badania nie uwzględniają innych dyscyplin, takich jak psychologia czy socjologia, pomimo ich oczywistego potencjału przyczyniania się do objaśniania i urzeczywistniania międzynarodowej komunikacji prawniczej. Rozważania są zakorzenione w założeniach teoretycznych i prowadzą ostatecznie do wniosków teoretycznych, jednak wymagają wkładu empirycznego. Niniejsza praca nie zajmuje się zatem dogłębnym i kompletnym referowaniem dorobku teoretyków prawa, lecz ma na celu pragmatyczne wykorzystanie wybranych aspektów ich myśli, bez szerszego omówienia odniesień do komunikacji jako takiej. Dyskusja celowo wyklucza kwestie wielojęzyczności i tłumaczenia prawniczego, ponieważ ten aspekt jest od dawna przedmiotem badań przedstawicieli lingwistyki, a niekiedy także nauk prawnych.

Książka składa się z czterech rozdziałów merytorycznych.

Wstęp zawiera zwięzły opis koncepcji stanowiących jej ramę teoretyczną, a w szczególności: przedstawienie problemu badawczego, hipotez i celu badawczego, krótkie omówienie treści monografii, wyznaczenie jej przedmiotu oraz wskazanie jej granic.

Rozdział I. opisuje kwestie postępu naukowego i koncepcje paradygmatów w nauce. Na podstawie koncepcji *T. Kuhna* wskazuje, czym jest tzw. „nauka normalna”, w jaki sposób dochodzi do zmiany paradygmatu i w jakiej sytuacji paradygmat zostaje ustalony w środowisku naukowym. Następnie omawia typologię paradygmatów *G. Burrella* i *G. Morgana*, dla których kryterium wy-

różnienia paradygmatów stanowią: orientacja społeczna (regulacja i zmiana) oraz założenia dotyczące poznania (obiektywne i subiektywne). W dalszej kolejności przedstawia podstawowe paradygmaty w dziedzinie nauk prawnych i w językoznawstwie. Stwierdza następnie, że międzynarodowa komunikacja prawnicza jako wyodrębniony obszar badań nie posiada jeszcze własnego paradygmatu. Dla jego ustalenia, również w części dotyczącej modelu rzeczywistości, jaką bada międzynarodowa komunikacja prawnicza, przedstawia założenia metody paradygmatycznej i uzasadnia jej wykorzystanie.

Kryterium podziału badań wyodrębnionych w kolejnych trzech rozdziałach jest dominująca rola jednego z podmiotów w polu strukturalnym międzynarodowej komunikacji prawniczej: twórców prawa, jego odbiorców i rzeczników.

I tak Rozdział II. służy objaśnieniu sposobów projektowania dyskursywnego i konstruowania zasobów terminologicznych w procesie tworzenia i kształtowania prawa międzynarodowego. Wychodząc od koncepcji globalnych reżimów prawnych, w oparciu, między innymi, o teorię systemów *N. Luhmana* oraz jej rozwinięcie przez *G. Teubnera* i *A. Fischera-Lescano*, przedstawia kwestię otwartości normatywnej tych reżimów na przykładzie prawnomiędzynarodowego reżimu biobanków. W § 2. koncentruje się na teorii aktora-sieci oraz translacji, służącej do analizy sytuacji, w których trudno jest oddzielić elementy ludzkie i pozaludzkie. W tym sensie pokazuje zestaw narzędzi służących do zrozumienia sposobów, w jakie prawo może niepostrzeżenie działać poprzez przemieszczanie elementów (zasobów, polityk, dokumentów, nurtów, itp.), będących nośnikami znaczeń. W kolejnym paragrafie przedstawia doktrynę „żywego instrumentu” w oparciu o teorię otwartej tekstowości pojęć *F. Waismanna*. Na przykładach orzeczeń ETPC wskazuje, w jaki sposób sąd, stosując prawo, może, korzystając z doktryny „żywego instrumentu”, dostosowywać niejasne bądź nieaktualne już definicje legalne do współczesnych warunków społecznych. W § 4. objaśnia kwestię konceptualizacji pojęć prawnomiędzynarodowych w oparciu o założenia teoretyczne dotyczące definicji kryterialnych oraz na przykładzie rozwoju instytucji odszkodowania z tytułu wyłączenia i jej konceptualizacji w umowach międzynarodowych. Wskazuje, że konceptualizacje prawnomiędzynarodowe wprawdzie mają przymiot trwałości, jednak ich treść terminologiczna i pojęciowa ulegają zmianom w czasie. Zmiany te są wynikiem rozwoju i przeobrażeń zachodzących w otaczającym świecie, i owocują dostosowywaniem do niego koncepcji prawnomiędzynarodowych. Nie zawsze jednak zmiany te są konsekwentne i spójne. Paragraf 5. nakreśla problematykę kognitywnej teorii metafory *G. La-*

koffa i *M. Johnsona*. Ponieważ metafora czyni prawo bardziej „ludzkie” i łatwiejszym do zrozumienia i zaakceptowania, ta figura jest wykorzystywana dla osadzenia skomplikowanych koncepcji w „oswojonym” kontekście. Kwestię tę objaśnia na przykładzie metaforycznych koncepcji historycznej już metafory „wolnego rynku idei” oraz współczesnej metafory „obywatelstwa Unii Europejskiej”.

Rozdział III. dotyczy sposobów podawania informacji o prawie do wiadomości publicznej oraz recepcji tej informacji, zarówno w zakresie ułatwiania tej recepcji, jak i jej wpływu na stosowanie prawa. W § 1. odwołuje się do adresowania prawa określonym wspólnotom praktyk, w oparciu o koncepcję przepływu informacji o normach prawnych *F. Studnickiego* oraz koncepcję „wspólnoty praktyk” rozwiniętej w językoznawstwie przez *P. Eckert* i *S. McConnell-Ginet*. Poddaje również refleksji kwestię prawnomiędzynarodowej równości wobec prawa i związanego z nią zakazu dyskryminacji oraz zakres terminu „grupa wrażliwa” w kontekście międzynarodowej komunikacji prawniczej. Praktyczne adresowanie prawa przedstawia na przykładach wspólnot dzieci, osób z niepełnosprawnościami i ludów tubylczych. W § 2. zajmuje się popularyzacją wiedzy o prawie i związaną z tym koniecznością adekwatnej komunikacji adresowanej do przeciętnego (niezdefiniowanego) odbiorcy w sposób dla niego zrozumiały. Przytacza prace *A. Wierzbickiej* nad tzw. naturalnym językiem semantycznym, a także założenia radykalnej gramatyki konstrukcyjnej oraz logiki utylitarnej. Założenia te popiera doktryną „jasnego i prostego języka” oraz jej praktycznym zastosowaniem w prawie Unii Europejskiej, przede wszystkim w odniesieniu do przetwarzania danych osobowych. W § 3. omawia koncepcję prototypów rozwiniętą przez *E. Rosch* i koncepcję stereotypów w ujęciu *H. Putnama*, w kontekście stosowania prawa znaków towarowych. Przedstawia poszczególne konstrukcje metaforyczne występujące w prawie znaków towarowych oraz wskazuje, jak orzecznictwo odnosi się do kwestii naruszenia praw do znaku towarowego na podstawie eksperymentów lingwistycznych dotyczących oceny recepcji znaku przez odbiorców. Paragraf 4. zajmuje się transferencją wiedzy o prawie poprzez wizualizacje i wskazuje na dwutorowe relacje między prawem a obrazem: poprzez język prawniczy oraz poprzez język metaprawniczy. Ten drugi jest w gruncie rzeczy niezdefiniowany i porusza się w otwartym świecie nieustannie zmieniającego się zestawu obrazów, które „przymusowo” wpływają na hipotetycznego odbiorcę. Ostatni paragraf koncentruje się na regułach wizualnych pełniących funkcję pragmatyczną. Rozważa naturę norm tetycznych i ich manifestacje, jako norm niewynikających z aktu mowy i nieskładających się z konfiguracją

cji językowej. Na przykładzie koncepcji znaków drogowych jako skutecznego i szybkiego narzędzia komunikacji odwołuje się do poglądów *F.E. Oppenheima*, *H. Kelsena*, *H.L.A. Harta*, *K. Olivecrony* i *G. Carcattery*, a także *J. Searle'a*.

Rozdział IV. koncentruje się na rzecznictwie z udziałem prawnika i odnosi się do sytuacji komunikacyjnych bezpośrednio z nim związanych. W § 1. porusza kwestie rozumowania eksperymentalnego w oparciu o procesy rozwoju intelektualnego według *W.G.Jr. Perry'ego* oraz koncepcję logiki eksperymentalnej *J. Dewey'a*. Wskazuje na znaczenie metody sokratejskiej oraz stosowania tzw. rozwiązań inkluzywnych, służących efektywnemu rozwiązywaniu problemów prawnych w drodze uzgodnienia stanowisk i interesów. Odwołuje się do konieczności nauczania kompetencji miękkich na studiach prawniczych poprzez wdrożenie innowacyjnych podejść pedagogicznych. Paragraf 2. skupia się na narracji jako formie dyskursu sądowego, którego celem jest konstruowanie konkretnych znaczeń w mózgach odbiorców. Wskazuje, że tworzenie adekwatnej narracji wymaga dokonania wyboru tylko takich wydarzeń lub elementów z całości stanu faktycznego, które zaangażują odbiorcę w proces nadawania pożądanego znaczenia i wypełniania pożądanej treści narracji. Na przykładzie stanowisk judykacyjnych omawia techniki konceptualizacji argumentacji sądowej oraz poszczególne elementy prezentacji jako czynności i sposobu kierowania argumentów do sądu i podejmowania niezbędnej interakcji między członkami składu orzekającego a prawnikiem. Paragraf 3. odnosi się do zagadnień komunikacji niewerbalnej i przedstawia problematykę prozodii, składni oraz sposobu mówienia (ton, tempo, sformułowania językowe). Wskazuje ponadto wagę fizycznego wyglądu prawnika i jego klienta jako istotnych czynników determinujących skuteczność przekazu komunikacyjnego. Omawia też zasadność wykorzystywania symboli w komunikacji elektronicznej, podnosząc ich zalety oraz związane z nimi ryzyka. Paragraf 4. koncentruje się na sieciach semantycznych, których funkcjonowanie, oprócz ścisłego powiązania z fundamentem matematycznym, jest istotnie wspierane przez językoznawstwo. Omawia rozwój koncepcji maszyn „myślących” na przykładzie badań prowadzonych przez *A. Turinga*, *J. Searla*, *J. Haugelanda* i *J. Fodora*. Następnie przedstawia założenia semiotyki *Ch Sandersa Peirce'a* oraz jego koncepcję znaków. Problematykę tę ukazuje w praktyce na przykładzie modeli informatycznych prawniczych systemów eksperckich jako „systemów opartych na wiedzy prawnej”, składających się z reprezentacji wiedzy i mechanizmu wnioskowania, wykorzystujących ontologie prawne dla poprawienia wyszukiwania informacji w źródłach prawa. Wskazuje również na problematykę legalności stosowania „godnej zaufania” sztucznej inteligencji w nowoczesnych

modelach obliczeniowych, które wykonują lub symulują rozumowanie prawnicze.

Niniejsza monografia jest owocem wieloletnich badań z zakresu prawa i lingwistyki, prowadzonych przez mnie odrębnie w ramach tych dyscyplin, jak i interdyscyplinarnie, stopniowo wiodących mnie w stronę ustalenia paradygmatu międzynarodowej komunikacji prawniczej. Z tego powodu kilka z przytoczonych w niej wyników pochodzi lub jest opartych na wcześniejszych, opublikowanych badaniach. Zarys kilku zaprezentowanych tu koncepcji teoretycznych został wstępnie ujęty w artykule na temat transnarodowej komunikacji prawniczej, opublikowanym w interdyscyplinarnym czasopiśmie *Foundations of Science* (2020)⁵, koncentrującym się na metodologii międzynarodowej komunikacji prawniczej i stanowiącym asumpt do niniejszych badań. Włączenie tych przedstawionych wcześniej ustaleń jest niezbędne dla kompleksowego zaprezentowania i rozwiązania zakreślonego problemu badawczego.

⁵ J. Osiejewicz, Transnational Legal Communication: Towards Comprehensible and Consistent Law, *Foundations of Science* 2020, Nr 25(2), s. 455–457.

Rozdział I. Paradygmaty i metoda paradygmatyczna

Celem rozważań prowadzonych w tym rozdziale jest wyjaśnienie, czym jest paradygmat i jaka jest jego rola w wyznaczaniu ram działalności naukowej. W paragrafie 1., na podstawie założeń dotyczących tzw. nauki normalnej według *T. Kuhna* oraz ich kreatywnego rozwinięcia przez *G. Burrella* i *G. Morgana*, omówione zostaną sposoby stosowania paradygmatów w nauce. W paragrafie 2. przedstawione zostaną trzy podstawowe paradygmaty w dziedzinie nauk prawnych: paradygmat prawno-naturalny, poprzedzony niejako paradygmatem teologicznym, paradygmat pozytywistyczny i paradygmat socjologiczno-psychologiczny (realistyczny). Paragraf 3. nakreśla trzy paradygmaty obecne w językoznawstwie: semiotyczny, generatywistyczny i antropocentryczny. Na tym tle zaprezentowane zostaną założenia metody paradygmatycznej jako metody badawczej, stosowanej w niniejszych badaniach, oraz uzasadnienie jej wykorzystania.

§ 1. Paradygmat jako wzorzec działalności naukowej

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu w środowisku naukowym dominował pogląd, że postęp naukowy ma charakter kumulacyjny i ewolucyjny. Wykształcił się on pod wpływem rozwoju takich nurtów jak pozytywizm, empiryzm, materializm, ewolucjonizm oraz scjentyzm, głoszący wyłączne i całkowite zaufanie do nauki przy dość wąskim jej rozumieniu – obejmowała ona tylko nauki przyrodnicze¹. Kumulatywizm zakładał, że każde nowe odkrycie jest tylko wzbogaceniem istniejących już teorii, a proces narastania wiedzy ma charakter ciągły i linearny – polega na systematycznym dodawaniu nowych prawd do istniejącego korpusu wiedzy. Do przełomu doszło w 1962 r., gdy *T. Kuhn* opublikował „Strukturę rewolucji naukowych”. Nakreślił on rewolucyjny model zmiany

¹ W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, t. III, Warszawa 1998, s. 93.

naukowej i przedstawił rolę społeczności naukowej w zapobieganiu zmianom w nauce, a następnie akceptowaniu zaistniałych zmian. Jego koncepcja zmiany naukowej zachodzącej przez rewolucje podważyła tradycyjny cel naukowy polegający na znalezieniu „prawdy” w naturze.

Thomas Kuhn scharakteryzował postęp naukowy w oparciu o koncepcję paradygmatu, obejmującą wspólną terminologię oraz podstawowe teorie naukowe danej społeczności naukowej i fundamentalne założenia tej społeczności dotyczące metodologii i pytań badawczych, które naukowiec może zasadnie zadać². Badania naukowe odbywają się w ramach paradygmatu z konieczności, ponieważ świat jest zbyt złożony, aby można go było badać w sposób przypadkowy. W oparciu o paradygmat badacz rozpoznaje istotne fakty, korzysta z wcześniejszych badań i pracuje też z danym zasobem wiedzy, dążąc do formułowania twierdzeń o „prawdzie”.

Paradygmat naukowy, zdaniem *T. Kuhna*, sugeruje konsensus co do założeń. Dzięki temu umożliwia sformułowanie problemu oraz wypracowanie argumentów i rozwiązań w odniesieniu do tego problemu. Paradygmat odnosi się do: „całej konstelacji przekonań, wartości, technik itd., wspólnych dla członków danej społeczności”³. Reprezentuje określony zasób wiedzy i obejmuje teoretyczne i praktyczne narzędzia obserwacji, analizy, argumentacji i interpretacji w odniesieniu do tego zbioru wiedzy, w stosunku do jego dziedziny podlegającej analizie⁴. Określa, co ma być obserwowane i co ma być przedmiotem badań naukowych. Stanowi niejako preselekcję, określającą obszar i zakres badań w kategoriach utrwalonych oczekiwań naukowych. Informuje o rodzaju pytań badawczych oraz o tym, jak te pytania należy sformułować, aby uzyskać odpowiedzi w ramach danego paradygmatu. Umożliwia także interpretację wyników badań naukowych, stanowiących odpowiedzi na te pytania.

Działalność naukową w ramach ustalonego paradygmatu *T. Kuhn* nazywa „nauką normalną” (*normal science*)⁵. Stanowi ona podstawę do zainicjowania paradygmatu, gdy staje się wystarczająco bezprecedensowa, aby przyciągnąć trwałą grupę zwolenników, i otwarta, aby postawić przed tą grupą problemy do rozwiązania⁶. *Thomas Kuhn* podkreśla, że istnieje w tym procesie element ar-

² *T. Kuhn*, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1996, s. VIII; *G. Burrell*, *G. Morgan*, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, London 1979, s. 23.

³ *Ibidem*, s. 175.

⁴ *U. de Vries*, *Kuhn*, and *Legal Research*. A Reflexive Paradigmatic View on Legal Research, *Law and Method* 2013, Nr 3(1), s. 7–25.

⁵ *T. Kuhn*, *The Structure*, s. 10.

⁶ *U. de Vries*, *Kuhn*, s. 9.

bitralności, ponieważ dotyczy on interpretacji faktów, a interpretacja nie może istnieć bez pewnego (dorożumianego) zbioru splecionych przekonań teoretycznych i metodologicznych. Pojawienie się paradygmatu pozwala na instytucjonalizację przekonań, wartości i technik. W ten sposób naukowcy mogą zaangażować się w dogłębną analizę dobrze zdefiniowanych problemów badawczych.

Zdaniem *T. Kuhna* społeczność naukowców zajmujących się badaniami, przez odniesienie do określonego paradygmatu, tworzy specjalizację w dziedzinie nauki, pozwalającą na dyscyplinarną instytucjonalizację. Struktury paradygmatyczne umożliwiają więc monopolizację, którą dodatkowo wzmacniają procesy (profesjonalnej) instytucjonalizacji i rytualizacji. Cechą nauki normalnej jest proces inicjowania nowych członków. Proces ten jest również zrytualizowany i zachowuje hegemonię lub monopol społeczności badawczej. Nowi członkowie są inicjowani w paradygmat, nie mając o nim wyraźnej wiedzy. Zasadnicze cechy paradygmatu – wierzenia, wartości i techniki – nauczane są bowiem w sposób bezrefleksyjny⁷. Sposobem na to jest studiowanie podręczników, które wyjaśniają całość przyjętej teorii, ilustrują jej skuteczne zastosowanie i zestawiają ją z przykładowymi obserwacjami i eksperymentami. Dzięki ujęciu serii indywidualnych odkryć i wynalazków w określony zasób wiedzy paradygmat dostarcza tożsamości danej grupie naukowców⁸, podczas gdy problematyzacja w ramach paradygmatu wzmacnia tożsamość grupową naukowców – problematyzacja paradygmatu wywołałaby kryzys tej tożsamości.

Thomas Kuhn odnosi się do zmiany paradygmatu na dwa sposoby. Pierwszy dotyczy przedmiotu badań i charakteryzuje się wystąpieniem tzw. „anomalii”⁹. Są to zjawiska, które opierają się problematyzacji w ramach określonych przez paradygmat. Kiedy te anomalie utrzymują się, mogą prowadzić do kryzysu w społeczności naukowej, podważając słuszność paradygmatu¹⁰. Pytania badawcze, które wynikają z anomalii, wymagają nowej siatki pojęć, wykraczającej poza dotychczasowy paradygmat. Drugi sposób polega na pojawieniu się w środowisku naukowym świadomości niepowodzenia dotychczasowych reguł teoretycznych. Poszukiwanie nowych reguł odbywa się w sytuacji kryzysu, w którym formułowane są nowe, konkurujące teorie¹¹. *Thomas Kuhn* uważa

⁷ *Ibidem*, s. 47.

⁸ *T. Kuhn*, *The Structure*, s. 140.

⁹ *Ibidem*, s. 52.

¹⁰ *Ibidem*, s. 53.

¹¹ *Ibidem*, s. 10.

kryzys za niezbędny warunek postępu naukowego i pojawienia się zmian paradygmatycznych.

Do rewolucji paradygmatycznej dochodzi wtedy, gdy pojawiają się nowe idee, a stare stają się na ich tle nieaktualne. Termin „rewolucja”, którym *T. Kuhn* określa zmianę paradygmatu, wskazuje, że nie tylko racjonalne, logiczne argumenty i dowody przekonują społeczność do wejścia w nowy sposób myślenia, lecz także (nieracjonalna) wiara w nowy paradygmat. Jego zdaniem paradygmaty są z definicji niewspółmierne: ani lepsze, ani gorsze; każdy nowy paradygmat jest inny¹². W tym sensie rewolucje naukowe przypominają rewolucje polityczne¹³. Proces badawczy w takim rozumieniu nie jest zamknięty na tylko jedno skonkretyzowane pole badawcze, lecz sprowadza się raczej do koordynacji działań i określonego ujmowania rzeczywistości¹⁴. *Thomas Kuhn* woli zatem postrzegać rewolucyjny proces nauki jako proces ewolucyjny¹⁵.

Zmiana paradygmatu nie przebiega jedynie w drodze odniesienia do pewnego wyższego standardu, lecz wymaga działań perswazyjnych. Jeśli zwolennikom nowego paradygmatu uda się przekonać do jego słuszności społeczność naukową lub przynajmniej jej dużą część, wtedy dojdzie do zmiany paradygmatu. Paradygmaty pełnią więc zarówno funkcję poznawczą, jak i normatywną. Zmuszają do zmiany perspektywy, a co za tym idzie – sposobu postrzegania zarówno zjawisk (naturalnych), jak i ich konsekwencji¹⁶. Zwolennicy starego i nowego paradygmatu działają „w różnych światach”¹⁷. Przesunięcie paradygmatyczne prowadzi nie tylko do zmian światopoglądowych, lecz także do zmiany „świata”. Tak zwany *Gestalt-switch*¹⁸, czyli proces przechodzenia od jednego do drugiego paradygmatu, odnosi się do idei, że nie ma obiektywnego sposobu obserwacji – cała obserwacja odbywa się z perspektywy określonego paradygmatu. Nowy paradygmat musi uwzględniać te zjawiska i odkrycia, które wpłynęły bezpośrednio na podważenie statusu starego paradygmatu, a w konsekwencji na jego zmianę. Odkrycia naukowe prowadzą zatem do postępu. *Thomas Kuhn* nie postrzega jednak postępu jako akumulacji czy

¹² *Ibidem*, s. 146.

¹³ *J. Preston*, *Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions*, London/New York 2008, s. 52. Również *T. Kuhn* powołuje się wyraźnie na rewolucję polityczną, zob. *T. Kuhn*, *The Structure*, s. 93.

¹⁴ *T. Kuhn*, *The Structure*, s. 167.

¹⁵ *Ibidem*, s. 172.

¹⁶ *U. de Vries*, *Kuhn*, s. 11.

¹⁷ *T. Kuhn*, *The Structure*, s. 150.

¹⁸ *R. Cotterrell*, *Law's Community – Legal Theory in Sociological Perspective*, Oxford 1995, s. 46; *J. Preston*, *Kuhn's The Structure*, s. 63.

poszerzania wiedzy w danej dziedzinie. Odbiegając od tradycyjnego poglądu, opisuje działalność naukową jako „proces przyrostowy”¹⁹.

Choć nowe paradygmaty rzadko posiadają wszystkie możliwości swoich poprzedników, to zazwyczaj zachowują ich elementy. Zawsze też oferują dodatkowe możliwości rozwiązania konkretnych problemów²⁰. Paradygmat powstaje bowiem na gruncie jednej z konkurencyjnych teorii, lecz w oparciu o wcześniej uzyskane osiągnięcia. Pozwala to na pewną dowolność określania jego ram w procesie badawczym: dane, którymi operują uczeni, mogą zostać uporządkowane na wiele różnych sposobów. Istotnym warunkiem koniecznym jest jednak predyspozycja do nowatorskiego, wieloaspektowego ujęcia badanych zjawisk, które wyodrębniły się w procesie praktyk naukowych, ponieważ jako ich specyficzny produkt uboczny.

Pojawienie się paradygmatu wywiera wpływ na strukturę grupy, która rozwija daną dziedzinę nauki. Paradygmat łączy w sobie pewną społeczność badaczy, a więc tłumacząc to *a contrario*, społeczność badaczy tworzy się w obrębie istot ludzkich, które uznają określony paradygmat²¹. Pojęcie społeczności naukowej odnosi się do wspólnoty postaw i pozornej spójności, którą one zapewniają. Są one warunkiem wstępnym nauki normalnej, tj. genezy i ciągłości w tradycji tej czy innej dziedziny badań²². Kiedy w rozwoju nauk pojedynczy naukowiec lub grupa badaczy po raz pierwszy tworzy syntetyczną teorię, która jest w stanie przyciągnąć szereg przedstawicieli kolejnego pokolenia badaczy, stare szkoły stopniowo zanikają. Zniknięcie tych szkół jest częściowo spowodowane proklamacją przez ich członków nowego paradygmatu. Zawsze jednak pozostaną naukowcy, którzy są lojalni wobec „przestarzałego” punktu widzenia. Wypadają oni z dalszych zagregowanych działań przedstawicieli swojego obszaru badań, ponieważ nowy paradygmat zakłada nową, bardziej precyzyjną definicję pola badawczego. Ci, którzy nie potrafią dostosować swojej pracy do nowego paradygmatu, muszą przenieść się do innej grupy, w przeciwnym razie są skazani na izolację. Na tym polega interakcja społeczności naukowej i paradygmatu.

Paradygmat wpływa na strukturę grupy, ale i odwrotnie – grupa wpływa na paradygmat. Naukowcy tworzący społeczność naukową przekształcają jedną z konkurencyjnych teorii w paradygmat, gromadząc skuteczne argu-

¹⁹ T. Kuhn, *The Structure*, s. 2.

²⁰ N. Sidorova, A. Zeldner, V. Osipov, *The Paradigm of Law* (In Honor of Thomas Kuhn), *Advances in Economics, Business and Management Research* 2020, Nr 128, s. 628.

²¹ T. Kuhn, *The Structure*, s. 10.

²² *Ibidem*, s. 47.